

Anna Politkovszkaja

OROSZ NAPLÓ

FORDÍTOTTA SZIEBERTH ÁDÁM

Anna Politkovszkaja

OROSZ NAPLÓ

ATHENAEUM

A fordítás alapjául szolgáló mű
Anna Politkovskaya: *A Russian Diary*

Copyright © The Estate of Anna Politkovskaya 2007
English translation copyright © Arch Tait 2007
Foreword © Jon Snow 2007

First published as *A Russian Diary* by Harvill Secker, an imprint
of Vintage Publishing. Vintage Publishing is a part of the Penguin
Random House group of companies.

Hungarian translation © Szieberth Ádám, 2018

Minden jog fenntartva.

Kiadta az Athenaeum Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
Telefon: 1-235-5030
www.athenaeum.hu
www.facebook.com/athenaeumkiado
athenaeumkiado2012@gmail.com

Felelős kiadó: Szabó Tibor Benjámin
Felelős szerkesztő: Peiker Éva
Szerkesztette: Filippov Gábor
Műszaki vezető: Drótos Szilvia
Borító: Földi Andrea
Nyomdai előkészítés: Tóth Viktor

Előszó

Ha annak tudatában olvassuk az *Orosz naplót*, hogy milyen szörnyű véget ért Anna Politkovszkaja élete – orvul meggyilkolták annak a moszkvai tömbháznak a lépcsőházában, amelyben lakott –, olyan érzésünk támad, mintha a könyv előre megjósolná, hogy szerzőjét semmiképp sem hagyhatták életben. Hiszen e kötet lapjain olyan mély sebeket ejtő, pusztító hatású igazságokat tár fel és tesz közzé Vlagyimir Putyin elnök rezsimjéről – ahogy azt már korábbi írásaiban is megtette –, hogy valakinek egyszerűen muszáj volt megölnie őt, méghozzá inkább előbb, mint utóbb. Bizonyos fokig már az is kész csoda, hogy annyit élhetett, amennyit élt.

Az pedig még inkább kész csoda, hogy a posztszovjet éra zűrzavaros éveiben akadt egy újságíró, aki szinte egy személyben hívta fel a világ figyelmét Csecsenföld felháborító tragédiájára és a modern Oroszország számtalan más gaztettére. Az általa leleplezett viselkedésmódot, amely az e könyvet alkotó feljegyzéseiben is élénk tárul, irdatlan mennyiségű, rendszerszintű politikai és emberjogi visszaélés jellemzi. Hiszen naplóról van szó, amelyet Anna Politkovszkaja a 2003. decemberi tisztátalan parlamenti választásoktól 2005 végéig, illetve a beszéláni iskolaostrom utóéletéig tartó időszakban vezetett.

Az *Orosz napló* olvasása közben szöveget ütött a fejembe, mi a fenének is működtetünk mi követségeket Oroszországban. Hogy hunyhattak szemet vezetőink oly makacsul afelett, hogy miben sántikál Putyin, ha egyszer pontosan tudták? Talán a gázéhséggel magyarázható ez? Vagy azzal, hogy hasznot akartak húzni az orosz állami vagyon botránnyos kiárusításából,

amely a kommunista rendszer összeomlása után zajlott le, és amely lehetővé tette, hogy pénzintézeteink részt vállaljanak az enyveskezű oligarchák felemelkedésében? Vagy az az elvakult törekvés vezérelte őket, hogy Oroszországot mindenáron „a mi oldalunkon” tartsuk, bármekkora árat fizet így ezért a kisem-mizett nép?

Anna Politkovszkaja hatalmas távolságokat tett meg azért, hogy szót váltson ezekkel az emberekkel, az egyszerű nép fiatal-lányaival, és megjelenítse őket. Rémületes volt a kockázat, amelyet vállalt, ugyanakkor a tömény valóság, amit bemutat, lélegzetelállító. A 2004-es moszkvai metróröbbsantás után, amely harminckilenc halálos áldozatot követelt, ellátogatott néhány elhunyt otthonába, és megtudta, hogy sokuk halotti bizonyítványában egyszerűen kihúzták a „halál oka” rubrikát. Mint írja, „az orosz állam még a haláluk után sem tudott tartózkodni a becstelenségtől: terrorizmusról egy szó sem esett”.

Anna újságírói tevékenysége folytán elég hamar amolyan „gyűjtőpontja” lett azoknak, akiknek az állam szenvedést okozott. Egy este például, már 11 óra után, kétségbeesett telefonszapt Ingusföldről. – Itt valami szörnyű dolog történik! Háború van! – sikította a telefonba egyszerre több női hang. – Segíts! Csinálj valamit! A padlón hasalunk a gyerekekkel!

Anna tudatformáló éveit, az újságírói szárnypróbálgatások éveit a kommunizmus igája alatt teltek. 1991-ben vált „nagykorúvá”, vagyis ekkor lépett a radikális kampányolásra érett korba. Ebben az évben alakult át a Szovjetunió a Borisz Jelcin elnök vezette Oroszországi Föderációvá.

Ahogy az egykori Szovjetunióból kivált új országok kezdtek a saját lábukra állni, több belháború is kirobbant. Az egyik leg-súlyosabb konfliktus az első csecsen háború (1994–1996) volt. A túlnyomórészt iszlám hitű csecsen lázadók független szakadár államot akartak létrehozni. Anna azon újságírók egyike volt, akiknek tudósításai megteremtették a békemegállapodásnak, illetve az orosz csapatok kivonásának a feltételeit. Ő maga a csecsen háború megállítását tekinti a média legnagyobb teljesítményének a viszonylag szabad Jelcin-érában.

Amikor Vlagyimir Putyin 1999-ben megérkezett a Kremlbe, és megindította a második csecsen háborút, katonai és újságírói szempontból is megemelkedett a tét. Putyin, titkosszolgálati háttérét kiaknázva, intézkedéseket hozott annak érdekében, hogy a média ne hozza kínos helyzetbe a csecsenföldi orosz brutalitást taglaló tudósításokkal. Anna összesen több mint ötven alkalommal látogatott el Csecsenföldre. Lapja, a *Novaja Gazeta* azon kevés sajtótermék közé tartozott, amelyek nem engedtek a Kreml az irányú nyomásának, hogy fogják vissza a tudósításaik mennyiségét, illetve hangnemét.

Putyin 2002-ben már a Bush–Blair-féle „terrorizmus elleni háborút” meglovagolva, annak fedezékébe húzódva sújtott le teljes erővel Csecsenföldre. Anna egyre inkább elszigetelődött. Rendre beszámolt az orosz erők módszereit fémjelző, bírósági tárgyalás nélküli kivégzésekről, valamint az emberrablásokról, az eltűnésekről, a nemi erőszakról, a kínzásokról – és sokszor egyedül ő számolt be róluk. Egyre inkább úgy érezte, és ezt nyilvánosan le is írta, hogy a putyini politika aktívan szaporítja azokat a terroristákat, akiket állítólag le akar győzni. A beszámolókat átszövi Anna mély meggyőződése, mely szerint Putyin elnöki székbe vezető útját a csecsen konfliktus hajhászása követte ki: arra épített, arra támaszkodott. Anna odáig megy, hogy egyes, Csecsenföldön leleplezett kínzási módszereket összefüggésbe hoz azon módszerekkel, amelyeket sűrűn magasztalnak a KGB, majd utóda, az FSZB kiképzési kézikönyvei.

A Putyin 2003-as újraválasztásáról szóló tudósításainak bátorsága éppoly megdöbbentő, mint az általa feltárt tények. Putyin egyik kihívója, Ivan Ribkin eltűnését regénybe illő esetnek tekinthetnénk, ha nem lenne véresen komoly. Ribkin, miután eltűnt Moszkvából, ahol állítása szerint bedrogozták, Londonban bukkant fel. Amint azt Anna megjegyzi, „disszidáló elnökjelöltre még nem volt példa a történelmünkben”. Ám semmi kétsége sincs afelől, hogy a Putyin-tábor által meghonosított politikai kultúra idézett elő ilyen állapotokat.

Röviddel a választások után öt fiatal megveri a moszkvai metróban Sztanyiszlav Markelovot, a fiatal jogászt és aktivis-

tát. Anna beszámolója szerint a suhancok ezt kiabálták: „Kicsit többet szónokoltál a kelleténél!” Meg: „Ez már nagyon érett!” Mint kiderült, mindez csak ocsmány ízelítő volt abból, ami utána jött. Mondanunk sem kell, írja Anna, hogy a rendőrség nem indított bünyügyi eljárást, így mindmáig nem tudjuk, ki támadta meg Markelovot, és kinek a parancsára tette.

Anna 2004 szeptemberében, a Rosztovba tartó repülőgépen a teájába kevert méreg áldozatául esett. Éppen Beszlánba, az iskolaostrom helyszínére készült. Ezt követően az elszigeteltsége, valamint a „hatóságok” fokozódó nyomása arra készítette, hogy tudósítói hatáskörét túllépve kampányolni kezdjen, és azok jogaiért küzdjön, akik nézete szerint áldozatul estek a Kreml politikájának.

Anna 2002 októberében, a moszkvai színházostrom idején aktív szerepet játszott a hatóságok és a túszejtők közti közvetítésben. Ugyanezt szándékozott tenni Beszlánban is. E ponton egyes újságírók talán úgy ítélik meg, hogy átlépte a Rubicont: objektív tudósítóból pártossá lett. Csakhogy Oroszország a posztkommunista evolúció, ha ugyan nem revolúció állapotában leledzett, Anna számára pedig az emberi jogok tiszteletben tartása jelentette a Rubicont. Így attól fogva, hogy a Putyin-rezsim az ő megítélése szerint az emberi jogok totális lábbal tiprása mellett kötelezte el magát Csecsenföldön, úgy érezte, nincs más választása, mint szembeszegülni vele.

Annát azonban mindemellett is a teljes életműve alapján fogják megítélni. A munkásságába pedig beletartozik ez a figyelemre méltó könyv is, amelyen, mint minden írásán, átragyog az igazság felderítésére irányuló fáradhatatlan, elkötelezett törekvés, de a végül halálosnak bizonyult kockázat is, amelyet a tudósításai érdekében vállalt.

Sokan, akiknek továbbra is az újságírás legmagasabb normái lebegnek a szemünk előtt, ragyogó jelzőfénynek tekintjük Anna Politkovszkáját: egyfajta zsinórmértéknek, amely a tisztesség, a bátorság, az elkötelezettség mércéjeként szolgál. Akik az évek során találkoztak vele, tanúsíthatják, hogy mindig két

lábbal állt a földön, soha nem sütkérezett a hírnév dicsfényében. Élete végéig szerény, kis igényű ember maradt.

Hogy ki gyilkolta meg, és ki állt a gyilkosa mögött, arra mindmáig nem derült fény. A halála sokunkat létfontosságú információforrástól és kapcsolatrendszerétől fosztott meg. Végző soron talán mégis felfogható úgy, hogy legalább némiképp elősegítette azon sötét erők leleplezését, amelyek Oroszország jelenlegi létezésének lényegi részét képezik.

Be kell vallanom, hogy miután végigolvastam az *Orosz naplót*, úgy éreztem: ezt a könyvet repülőre kellene pakolni, aztán irdatlan mennyiségben ledobálni a levegőből Oroszország Anyácska széltejében-hosszában, hadd olvassa el az egész népe.

Jon Snow
2007. február

Az angol kiadás fordítójának megjegyzése

Anna egyes naplóbejegyzései később betoldott kommentárokat is tartalmaznak, amelyeket középen elhelyezett csillag különíti el a szöveg többi részétől. A kerek zárójelbe tett megjegyzések magától Annától származnak. Mivel éppen a fordítási munkálatok befejezésekor gyilkolták meg, a végleges szöveg szerkesztésére már az ő segítsége nélkül került sor. A fordító által betoldott információk szögletes zárójelbe kerültek. A szövegben található csillagok a glosszárium szócikkeit jelzik.

I. RÉSZ

**Az orosz
parlamentarizmus halála**

2003. december–2004. március

Hogyan választották újra Putyint?

A 2002. októberi népszámlálás szerint 145,2 millió ember él Oroszországban, ezzel mi vagyunk a világ hetedik legnépesebb országa. Csaknem 116 millió ember, azaz a lakosság 79,8 százaléka orosz nemzetiségűnek vallja magát. A szavazóképes lakosságot 109 millió választópolgár alkotja.

2003. december 7.

A parlamenti választások napja, egyben az a nap, amikor Putyin elnök megkezdi az újraválasztásáért folytatott kampányt. Reggel egy szavazóköriben megmutatta magát Oroszország népeinek. Vidám, sőt emelkedett hangulatban volt, és kissé idegesnek tűnt. Ez szokatlan volt, hiszen többnyire morcos képet vág. Most viszont széles mosollyal tudatta az egybegyűttekkel, hogy hön szeretett labradorának, Connie-nak az éjszaka kölykei születtek. „Vlagyimir Vlagyimirovics nagyon aggódott! – csicseregte a férje mögött álló Madame Putyina. – Sietünk is haza!” – tette hozzá. Rohantak a szukához, amely politikailag hibátlanul időzítve ajándékozta meg az Egységes Oroszország pártot...

Ugyanezen a reggelen Jesszentukiban, a kis észak-kaukázusi üdülöhelyen eltemették a helyiérdekű vonaton elkövetett terrortámadás első tizenhárom áldozatát. A diákvonatként ismert reggeli járaton egyetemre igyekvő fiatalok utaztak.

Amikor Putyin a szavazata leadását követően odaballagott a sajtó képviselőihez, mindenki arra számított, hogy részvétét nyilvánítja majd az elhunytak családtagjainak, sőt akár bocsá-

natot is kér tőlük, amiért a kormány ezúttal sem tudta megvédeni polgárait. Ehelyett arról beszélt, hogy mennyire örül a labradora újszülött kölykeinek.

Sűrűn csöngött a telefonom. „Most aztán elásta magát! – mondták a barátaim. – Ezek után a kutya se fog az Egységes Oroszországra szavazni!”

De amikor éjfél tájban csordogálni kezdtek az eredmények, előbb a Távol-Keletről, majd Szibériából, az Urál-vidékről és így tovább, egyre nyugatabbról, egymást követték a sokkoló számok. Demokráciapárti barátaim, ismerőseim megint sűrűn hívogatták egymást. „Ez nem lehet igaz! – mondogatták. – Mi Javlinszkijra* szavaztunk, még akkor is, ha...” Néhányan pedig Hakamadára* voksoltak.

Reggel már nem hitetlenkedett senki. Oroszország, elutasítva a demokraták hazugságait és arroganciáját, némán behódolt Putyinnek.* A többség az Egységes Oroszország nevű fantom-pártra szavazott, amelynek politikai programja Putyin támogatásában merült ki. A párt zászlaja alá gyűjtötte Oroszország bürokratáit (a Szovjet Kommunista Párt és ifjúsági szervezete, a Komszomol összes egykori funkcionáriusát, akiket most a számtalan kormány szerv foglalkoztat), ők pedig irdatlan pénzösszegekkel támogatták csalárd választási praktikáit.

A régiókból kapott beszámolóink jól mutatják, hogyan zajlott a dolog. Az egyik szaratovi szavazókör előtt például egy hölgy „Szavazzon Tretyakra!” (az Egységes Oroszország jelöltjére) feliratú transzparens alatt osztogatta az ingyenvodkát. Tretyak győzött is. A Szaratovi terület valamennyi Duma-képviselőjét* félresöpörték az Egységes Oroszország jelöltjei – leszámítva azt a néhányat, akik röviddel a választások előtt átálltak a párthoz. A szaratovi választási kampányt az erőszak jellemezte: az Egységes Oroszország által nem támogatott jelöltek, miután „azonosíthatatlan támadók” megverték őket, inkább visszaléptek a versengéstől. Egy férfinak pedig, aki a verés után is folytatta kampányát az Egységes Oroszország egyik prominens jelöltje ellen, kétszer is testrészeket tartalmazó nejlonszatyrot dobtak be az ablakán: előbb valakinek a füleit

kapta meg, majd egy emberi szívet. A területi választási bizottság forródrótot tartott fenn, amelyen a kampány és a szavazás ideje alatt is fogadta a szabálytalanságokról érkező bejelentéseket, de a telefonálók 80 százaléka csupán a helyi közműveket próbálta megszarolni. Az emberek azzal fenyegetőztek, hogy nem mennek el szavazni, ha nem javítják meg a szivárgó vízvezetéküket vagy a radiátorukat. A módszer remekül bevált: a Zavid és a Lenin kerületekben helyreállították a távfűtést és a vezetékes vízellátást, Atkar járás néhány falva pedig többévnnyi várakozás után kapta vissza az áramot és a telefonvonalakat. Az embereket sikerült becsábítani a szavazófülkébe: Szaratov városában a választópolgárok több mint 60 százaléka járult az urnához, vidéken pedig 53 százalék volt a részvételi arány. Több mint elegendő ahhoz, hogy a választás érvényes legyen.

Egy arkadai szavazókörben a demokraták választási megfigyelőjének feltűnt, hogy van, aki kétszer szavaz: előbb a fülkében adja le voksát, majd a helyi választási bizottsági elnök útmutatásai alapján egy második szavazócédulát is kitölt. A megfigyelő elszaladt, hogy hívja a forródrótot, de a hajánál fogva rángatták el a telefontól.

Vjacseszlav Vologyin, az Egységes Oroszország egyik vezető tisztségviselője, aki Balakovban indult, földcsuszamlásszerű, 82,9 százalékos győzelmet aratott. Példátlan diadal ez egy karizmatikusnak korántsem mondható politikustól, aki mindössze zagyva Putyin-párti tévébeszédeiről nevezetes, és semmi konkrét programmal nem állt elő, amely az ott élő emberek érdekeit szolgálta volna. Az Egységes Oroszország a Szaratovi terület egészére vetítve a szavazatok 48,2 százalékát szerezte meg, pedig még annak sem érezte szükségét, hogy közzétégye és megvédje a programját. A kommunisták 15,7 százalékot kaptak, a Liberális Demokraták* (Vlagyimir Zsirinovszkij* pártja) 8,9 százalékot, a nacionalista Rogyina (Szülőföld) Párt* 5,7 százalékot. Az egyetlen kínos momentumot „a fentiek közül egyik sem” rubrikába került több mint tízszázaléknyi szavazat jelentette: potya vodka ide vagy oda, a szavazók egytizede elküldte a francba az egész bagázst.

A nemzeti választási bizottság adatai szerint a totális katonai ellenőrzés alatt álló Csecsenföldön* a leadott szavazatok száma több mint 10 százalékkal meghaladta a regisztrált szavazók számát.

Szentpétervár nem hazudtolta meg a híret, mely szerint Oroszország legprogresszívebb, legdemokratikusabb beállítottágú városa. De a szavazatok 31 százalékát még ott is az Egységes Oroszország szerezte meg, 14 százalékát pedig a Rogyina. A Jobboldali Erők Szövetsége* és a Jabloko* (Alma) Párt csupán 9-9 százalékot ért el, míg a kommunisták 8,5, a liberális demokraták pedig 8 százalékot. Irina Hakamada, Alekszandr Golov, Igor Artyemjev és Grigorij Tomcsin, akik Oroszország-szerte közismert demokraták és liberálisok, megalázó vereséget szenvedtek.

Hogy miért? Az állami hatóságok vígan dörzsölik a tenyerüket, és hümmögve mondogatják, hogy „a demokraták csak magukat okolhatják”, amiért elvesztették a kapcsolatot a néppel. Mindeközben a hatalom úgy gondolja, hogy a nép az ő oldalán áll.

Íme néhány részlet a szentpétervári iskolások által írt fogalmazásokból, amelyek két témát dolgoznak fel: „Hogyan vélekedik a családom a választásokról?”, illetve „Segíti-e majd az új Duma az elnök munkáját?”:

A családtagjaim már nem járnak szavazni. Már nem hisznek a választásokban. A választás nem fogja segíteni az elnököt. A politikusok mind azt ígérik, hogy jobb lesz az élet, de sajnos...
[...] Több őszinteségnek jobban örülnék...

A választás kamu. Nem számít, kit választanak be a Dumába, úgysem fog változni semmi, mert nem olyan embereket választunk, akik javítanak az ország helyzetén, hanem olyanokat, akik lopnak. A mostani választás nem fog segíteni senkinek: sem az elnöknek, sem a közönséges halandóknak.

A kormányunk egyszerűen nevetséges. Nagyon jó lenne, ha az embereket nem őrjítené meg a pénz, ha az erkölcsi elveknek legalább valami halvány jelük lenne a kormányunkban, és ha a lehető legkisebb mértékben csapnák be az embereket. A kormány a nép szolgálja. Mi választjuk meg őket, nem pedig fordítva. Hogy őszinte legyek, nem tudom, miért kellett megírnunk ezt az esszét. Csak elvette az időt a tanulástól. A kormány úgysem olvassa el.

Az én családom úgy vélekedik a választásról, hogy nem érdekli. A Duma által hozott törvények egytől egyig értelmetlenek, és nem válnak a nép javára. Ha pedig nem a népért van ez az egész, akkor ugyan kiért?

Hogy segít-e a választás? Érdekes kérdés. Majd meglátjuk. De a legvalószínűbb az, hogy egy csöppet sem segít. Nem vagyok politikus, nem vagyok hozzá elég iskolázott, de a legfontosabb, hogy harcolnunk kell a korrupció ellen. Mert amíg országunk állami intézményeiben gengszterek ülnek, addig nem lesz jobb az élet. Tudják, mi megy manapság a hadseregben? Az egész egy soha véget nem érő kegyetlenkedés! Régebben az emberek azt mondták, hogy a sereg férfiakat farag a fiúkból, manapság viszont csak megnyomorítja őket. Apám azt mondja, egy ilyen hadseregbe nem hajlandó elengedni a fiát. „Azért, hogy a fiam megnyomorodjon, vagy holtan heverjen az árokban valahol Csecsenföldön, ahol ki tudja, miért harcolt? Csak hogy valakik átvehessék a hatalmat a felett a Köztársaság felett?” Amíg a mostani kormány van hatalmon, nem látok kiutat a jelenlegi helyzetből. Nem mondok köszönetet a kormánynak a boldogtalan gyerekkoromért.

Mindez olyan, mintha öregemberek gondolatait olvasnánk, nem pedig az új Oroszország leendő polgáraiét. Íme a politikai cinizmus valódi ára: a fiatalabb nemzedék általi elutasíthatóság.

December 8.

Reggelre végképp világossá válik, hogy míg a baloldal úgy-ahogy életben maradt, a liberális és demokrata „jobbaldalt” tönkrevették. Nem jutott be a Dumába sem a Jabloko Párt, sem maga Grigorij Javlinszkij, sem a Jobboldali Erők Szövetsége Borisz Nyemcovval és Irina Hakamadával, sem a független jelöltek bármelyike. Az orosz parlamentben pillanatnyilag szinte senki sincs, aki lobbizni tudna a demokratikus eszmékért, és a Kreml konstruktív, értelmes ellenzékét alkothatná.

De az egészben még csak nem is az Egységes Oroszország párt diadala a legnagyobb baj. A nap végére ugyanis, miután már nagyjából minden szavazatot összeszámoltak, kiderült, hogy Oroszország népe, a Szovjetunió szétesése óta először, igencsak kegyeibe fogadta a szélsőséges nacionalistákat, akik azt ígérték a választóknak, hogy egytől egyig felakasztják „Oroszország ellenségeit”.

Ez persze rettenetes, de talán nem is várhattunk mást egy olyan országban, ahol a lakosság 40 százalékának életszínvonalja még a mi hivatalos szegénységi küszöbünk irtózatos mélységének is alatta marad. Egyértelműen kiderült, hogy a demokratákat nem érdekelte a lakosság e csoportja, így nem is építettek ki vele kapcsolatot. Inkább a gazdagokat és a feltörekvő középosztály tagjait szólították meg, védelmükbe véve a magántulajdont és az új tulajdonosok érdekeit. A szegényeknek nincs tulajdonuk, így a demokraták tudomást sem vettek róluk. A nacionalisták viszont annál inkább.

Nem meglepő, hogy a választópolgároknak ez a csoportja elfordult a demokratáktól, az új tulajdonosi réteg pedig elhagyta a Jabloko és a Jobboldali Erők Szövetsége süllyedő hajóját, és átállt az Egységes Oroszországhoz, mihelyt megorrontotta, hogy Javlinszkij, Nyemcov és Hakamada kezdi elveszíteni a befolyását a Kremlben. A gazdagok tehát szépen átosontak oda, ahová a hivatalnokok tömörültek, akik nélkül nem virágozhat a többnyire korrupt, illetve az állami korrupciót támogató és tápláló orosz üzleti élet.

Az Egységes Oroszország vezetői közvetlenül a választások előtt nyíltan hirdették: „Annyi, de annyi pénzünk van! Az üzleti köröktől annyi adományt kaptunk, hogy már azt sem tudjuk, hova tegyük!” És ez nem üres hetvenkedés volt: valóban ömlött a párthoz a kenőpénz, ami azt jelentette: „Ugye nem feledkeztek meg rólunk a választások után?” Egy korrump országban az üzleti világ még gátlástalanabb, mint ott, ahol legalább elviselhető szintre szorították vissza a korrupciót, és ahol az nem minősül társadalmilag elfogadott dolognak.

Hát ugyan mi szükségük lett volna még Javlinszkijre vagy a Jobboldali Erők Szövetségére? Újgazdagjaink szemében a szabadságnak semmi köze a politikai pártokhoz: számukra a szabadság azt jelenti, hogy szabadon tölthetik a szabadságukat pazarabbnál pazarabb helyeken. Minél gazdagabbak, annál sűrűbben repülhetnek el jó messzire, nem ám a törökországi Antalyába, hanem Tahitire vagy Acapulcóba. A többségük szemében a luxusjavakhoz való hozzáférés testesíti meg a szabadságot. Sokkal kényelmesebb tehát, ha a Kremlhez hű pártoknál, mozgalmaknál lobbizhatnak, amelyek többségét a primitív korrupció jellemzi. Az ilyen pártoknál minden problémának megvan a maga ára: aki azt megfizeti, megkapja a jogszabályt, amelyre szüksége van, vagy a kérdést, amit a Duma képviselője intéz az érdekében a főügyészséghez. Már szóbeszéd tárgyát képezik az úgynevezett „képviselői feljelentések” is, amelyek révén igen költséghatékony módon lehet kiiktatni a konkurenciát.

A korrupció magyarázza a Zsirinovszkij vezette, sovinszta „Liberális Demokrata Párt” növekedését is. Ők a populista „ellenzék”, amely valójában nem is ellenzék, hiszen, bár hajlamosak a legkülönbözőbb témákat érintő, hisztérikus kirohanásokra, mindig a Kreml irányvonalát támogatják. Jelentős összegű adományokat kapnak a mi végtelenül cinikus és apolitikus középállalatainktól, cserébe azért, hogy magánérdekeket képviselve lobbiznak a Kremlben és annak kapcsolódó intézményeiben, így a főügyészségen, a belügyminisztériumban, a Szövetségi Biztonsági Szolgálatnál, az igazságügyi miniszté-

riumban és a bíróságokon. A „képviselői feljelentés” módszerével élnek.

Így került be Zsirinovszkij a Dumába legutóbb és most is, ráadásul egészen irigylésre méltó eredménnyel: a pártja 38 parlamenti helyhez jutott.

A másik sovinizta szervezet a Dmitrij Rogozin* vezette Rogyina. Ezt a pártot kifejezetten a mostani választásra kreálták a Kreml „spindoktorai”. Az volt a céljuk, hogy elszipkázzák a mérsékeltbb nacionalista szavazókat a szélsőségesebb Nemzeti Bolsevikoktól. A Rogyina is jól szerepelt, 37 mandátumhoz jutott.

* * *

Ideológiailag az új Duma inkább az orosz tradicionalizmus, mintsem a Nyugat felé orientálódott: az összes Putyin-párti jelölt kíméletlenül nyomta ezt az irányvonalat. Az Egységes Oroszország nyíltan Nyugat-ellenes, antikapitalista propagandával támogatta azt a nézetet, hogy a Nyugat megalázta az orosz népet. A választások előtti agymosás során az olyan fogalmakat, mint a „kemény munka”, a „verseny”, a „kezdeményezés”, kizárólag pejoratív kontextusban említették – rengeteg szó esett viszont az „őshonos orosz hagyományokról”.

A patriotizmus minden ízlést kielégítő, széles skáláját kínálták a választóknak: a Rogyina egy meglehetősen heroikus hazafiságot, az Egységes Oroszország a mérsékelt patriotizmust, a Liberális Demokrata Párt pedig a nyílt, leplezetlen sovinizmust. A Putyin-párti jelöltek, ha megláttak egy tévékamerát, látványosan, színpadiasan imádkoztak és hányták magukra a keresztet, valamint buzgón csókolgatták az ortodox papok kezét.

Röhejes volt ez a komédia, ám az emberek vígan bedőltek neki. A Putyin-hű pártok immár abszolút többségre tettek szert a Dumában. A Kreml által kreált Egységes Oroszország Párt 212 helyhez jutott. További 65 „független” képviselő is minden szempontból, minden mércével mérve Kreml-párti volt. Az eredmény: beköszöntött a „másfélpárt-rendszer”, amelyben az egyetlen nagy kormánypártra hasonló meggyőződésű, kis méretű „kullancspártok” akaszkodnak rá.

A demokraták sűrűn emlegették, hogy Oroszországban valódi többpártrendszernek kell kialakulnia. Jelcin* még személyes érdeklődést tanúsított az ügy iránt, amely most elveszett. A Duma új összetétele kizárta a komoly nézetkülönbségek lehetőségét.

Putyin röviddel a választások után odáig ment, hogy tudatta velünk: a parlament nem a viták, hanem a törvényhozásban való „rendrakás” színtere. Örömmel nyugtázta, hogy az új Dumát nem fogja eluralni a vitatkozás.

A kommunisták pártként 41 mandátumot szereztek, függetlenként pedig további 12 kommunista jutott be. Fájdalommal tölt el, hogy ki kell mondanom: ma a kommunista képviselők ütik meg a legmérsékeltebb, legjózanabb hangot a negyedik Dumában. Mindössze tizenkét éve döntötték meg a hatalmat, de mostanra, 2003 végére Oroszország demokratáinak legfényesebb reménységévé alakultak át.

A következő hónapok során a képviselők pártról pártra való vándorlása következtében valamelyest megváltozott a Duma „aritmetikája”. A parlament többségi szavazattal hiánytalanul jóváhagyott mindent, amit az elnöki adminisztráció át akart vinni. Az Egységes Oroszország 2003 decemberében nem szerzett elegendő mandátumot ahhoz, hogy módosíthassa az alkotmányt (ehhez 301 szavazat szükséges), de ez sem bizonyult problémának. A Kreml ugyanis gyakorlatilag kimérnökösösködte az alkotmányozó többséget.

A szóhasználatom megfontolt döntés eredménye. A választásokat ugyanis gondosan megtervezték, majd a tervet végrehajtották. Közben számos alkalommal megszegették a választójogi törvényt, azaz a választást bizonyos fokig elcsalták. Arra, hogy bárki jogorvoslatot kérjen, nem volt lehetőség, hiszen a bürokraták már átvették a hatalmat a bíróságok felett. Az eredményeket egyszer sem vizsgálhatta felül sem a legfelsőbb bíróság, sem az alsóbb fokú bírói testületek, hiába voltak vitathatatlan bizonyítékok a jogsértésre. A Nagy Hazugság bírósági szentesítését azzal indokolták, hogy „el kell kerülni az ország helyzetének destabilizálódását”.

Az állami hivatalok a választások során pontosan úgy vetették be erőforrásaikat, mint a szovjet érában. Ez nem kis mértékben igaz volt 1996-ban és 2000-ben is, amikor a beteg, rozszant Jelcin újráválasztása volt a tét. Most azonban már semmi sem tarthatta vissza az elnöki adminisztrációt. A hivatalnokkar ugyanolyan lelkesen olvadt egygé az Egységes Oroszországgal, mint annak idején a Szovjetunió Kommunista Pártjával (SZKP). Putyin úgy élesztette újjá a szovjet rendszert, ahogy sem Gorbacsov,* sem Jelcin nem tette. Az ő egyedi teljesítménye az volt, hogy létrehozta az Egységes Oroszországot – a hivatalnokok ovációja közepette, akik nagy örömmel léptek be az új SZKP-ba. Egyértelműen hiányzott nekik a Nagy Testvér, aki gondolkodik helyettük.

És a Nagy Testvér nemcsak nekik hiányzott, hanem az orosz választóknak is, akik a demokratáktól nem hallottak vigasztaló szavakat. Nem voltak tüntetések. Az Egységes Oroszország a kommunistáktól lopta a választási szlogenjeit: egyre-másra a vérszívó gazdagokról beszélt, akik szétlopják a nemzeti vagyont, és akik miatt rongyokban járunk. Ezek a jelszavak épp azért bizonyultak olyan népszerűnek, mert most nem a kommunisták hirdették őket.

El kell mondanunk azt is, hogy 2003-ban polgáraink többsége lelkesen támogatta Mihail Hodorkovszkij* oligarchának, a Jukosz olajtársaság fejének bebörtönzését, amelyre az Egységes Oroszország erőfeszítései nyomán került sor. Ilyenformán, dacára annak, hogy a közhivatalok erőforrásainak politikai célú manipulálása nyilvánvaló visszaélés, a politikusoknak megvolt a társadalmi támogatottságuk. Mindössze arról volt tehát szó, hogy a kormányzat semmit sem bízott a véletlenre.

December 8.

A *Szólásszabadság* című műsorban egybegyűlt politikai elemzők a folyamatosan beérkező eredményeket vitatták meg. Idegesek voltak. Igor Bunyin az orosz liberalizmus válságáról beszélt, meg arról, hogy a Jukosz-ügy egy csapásra felkorbácsolta az oligarchaelles érzületeket, méghozzá éppen a kampányidő-

szak kellős közepén. Szó esett a gyűlöletről, amely sok ember szívében felgyülemlett, „különösen a rendes emberek szívében, akiket nem vitt volna rá a lélek, hogy Zsirinovszkijt támogassák”, valamint arról is, hogy az Egységes Oroszországnak sikerült egyesítenie mindenkit, a legliberálisabaktól a legreakció-sabbakig. Bunyin megjósolta, hogy most az elnök fogja átvenni a liberálisok helyét az uralkodó elitben.

Ugyanebben a műsorban Vjacseszlav Nyikonov, Molotov unokája felvetette, hogy a fiatalok nem mentek el szavazni, és ez volt a demokraták vereségének legfőbb oka. „Rettegett Iván és Sztálin jobban megfelel az orosz nép ízlésének.”

A műsor temetői hangulatban folytatódott, amelyet a közelgő vihar előszele is fokozott. Úgy tűnt, a stúdióban ülők inkább menedéket keresnek, mintsem hogy harcba szálljanak. Georgij Szatarov, aki korábban Jelcin elnök tanácsadója volt, váltig állította, hogy a választás kimenetelét a Szovjetuniót visszaírók „nosztalgiaszavazatai” döntötték el. A demokratákra is komoly pergőtűz zúdult: Vaszilij Akszjonov író például arról panaszkodott, hogy a liberálisok nem aknázták ki a gusztustalan Jukosz-ügyet. És ebben teljes mértékben igaza volt: a demokratáknak valóban nem sikerült állást foglalniuk a Hodorkovszkijjal szembeni bánásmód ügyében.

* * *

Az „anyacég”, az NTV rövidesen levette műsoráról a *Szólásszabadságot*. Putyin ezt így kommentálta: „Kinek kell a politikai lúzerek talkshow-ja?” Kétségtől Javlinszkijra, Nyemcovra és a többi tönkrevert liberálisra, illetve demokratára célt.

Vjacseszlav Nyikonov néhány hónap elteltével átvedlett dühödt Putyin-apologétává. A politikai elemzők körében az idő számos ehhez hasonló pálfordulást hozott.

Akkor hát hogyan tovább? Szabadságjogainkat fentről ruházták ránk, a demokraták pedig egyfolytában a Kremlhez szaladgáltak garanciáért, hogy nem fogják visszavonni őket. Gyakorlatilag elfogadták tehát, hogy az államnak jogában áll szabályozni a liberalizmust. Egyre csak újabb és újabb komp-

romisszumokat kötöttek, és mostanra már nem volt hova szaladniuk.

November 25-én, 13 nappal a választások előtt néhány újságíró-kollégámmal együtt öt órán át beszélgettünk Grigorij Javlinszkijjal. A Jabloko elnökének viselkedését nagy nyugalom és az arrogancia határát súroló magabiztosság jellemezte: tényként kezelte, hogy bejut a Dumába. Mi, újságírók arra gyanakodtunk, hogy valamiféle alku kötött az elnöki adminisztrációval – azaz „közigazgatási erőforrásokat” használtak fel a Jabloko támogatására, amely cserébe „elásott” pár ügyet a kampány idejére. A hátam is borsódzott a gondolatra, ahogy sok más Jabloko-szavazó háta is.

Javlinszkij hallani sem akart arról, hogy a Jabloko összeálljon a demokratikus beállítottságú Jobboldali Erők Szövetségével.

– Úgy gondolom, hogy a Jobboldali Erők Szövetsége roppant fontos szerepet játszott a csecsen háború kirobbantásában. Az egyetlen párt volt, amelyet demokratának és a civil társadalom hívének lehetett nevezni, mégis jónak látták úgy nyilatkozni, hogy Csecsenföldön az orosz hadsereg újjászületésének lehetünk szemtanúi, és aki nem így gondolja, az árulóként hátba döfi az orosz katonákat.

– Akkor kivel tud most szövetségre lépni a Jabloko a csecsenföldi háború elleni küzdelemben?

– Most? Nem tudom. Ha a Jobboldali Erők Szövetsége beismeri, hogy tévedett, akkor tárgyalhatunk a velük kötött szövetség lehetőségéről. De amíg Nyemcov játssza a békegalambot, Csubajsz* pedig a liberális eszméről beszél, addig, ha megbocsátják, nem vagyok hajlandó megvitatni ezt a kérdést. Hogy ki mással szövetkezhetnénk, azt nem tudom.

– De hát nem a Jobboldali Erők Szövetsége indította el a második csecsen háborút!

– Valóban nem ők, hanem Putyin, de támogatták őt elnöklöltként, és melleleg még legitimálták is az értelmiség meg az egész középosztály szemében mint háborús vezetőt.

– Ön tehát amolyan „kard ki kard!” viszonyt ápol a Jobboldali Erők Szövetségével. Nem akar szövetkezni velük, ugyanak-

kor számos kompromisszumot kötött az elnökkel és a kormányával, hogy bizonyos fokú támogatást kapjon a kampányra. Ha jól értem, és ezzel kapcsolatban nem kevés szöbeszéd kelt szárnyra, a szóban forgó kompromisszum éppen a csecsenföldi háború. Megállapodtak, hogy nem csapnak túl nagy zajt a csecsenkérdés körül, cserébe garantálják önöknek a Dumába kerüléshez szükséges szavazatmennyiséget.

– Pletykákra ne alapozzanak! Ez totálisan elhibázott hozzáállás. Pletykák önökről is keringenek. Hiszen más újságok nem írhatnak Csecsenföldről, az önök lapját viszont nem tiltják be. A szöbeszéd szerint azért tartják önöket hosszabb pórázon, mert így lobogtathatják az újságjukat Strasbourgban, hogy lám, milyen szabad nálunk a sajtó! Nézzék meg, miket írnak Csecsenföldről a *Novaja Gazetában*! Én egy pillanatig sem gondolom, hogy a valós helyzetet tükröznék...

– Akkor is megkérnénk, hogy adjon egyenes választ.

– Soha nem kötöttem ilyen alkut, és nem mentem bele ilyen kompromisszumba. Ez szóba sem jöhet.

– De folytatott tárgyalásokat a kormánnyal?

– Nem, soha. Még annak idején, 1999 szeptemberében emlegették, hogy adnak nekünk valami pénzt.

– Honnan jött volna az a pénz?

– Ilyen részletekbe nem mentünk bele, mert én azt mondtam, hogy ez elfogadhatatlan. Megmondtam, hogy nem vagyok Putyin ellen – hiszen előtte nem is láttam azt az embert –, de hogy fél évre előre jóváhagyjak mindent, amit csinál, az képtelenség. „Ez esetben nem tudunk megállapodásra jutni” – mondták erre. Később, a választások után, amikor a pártok vezetőit meghívták a Kremlbe, és leültették őket az elért százalékarányuk szerint, az ország egyik legmagasabb rangú tisztségviselője így szólt hozzám: „Pedig ülhetne itt is...” Mire én: „Hát, így alakult.” Ezúttal már nem is tettem ajánlatot.

– Mikor beszélt utoljára Putyinnal?

– Július 11-én. A Hodorkovszkij-ügyről volt szó meg a Juszosznál tartott házkutatásról.

– Az ön kérésére?

– Igen. Összehívták a Kremlben a teljes államtanácsot meg a politikai pártok vezetőit, hogy megvitassák a gazdasági programokat, és így tovább. A találkozó fél tizenegykor ért véget, én meg utána szoltam Putyinnak, hogy sürgősen beszélnem kell vele. Fél tizenkettőkor találkoztunk az otthonában. Különböző problémákat vitattunk meg, de a fő téma Hodorkovszkij volt.

– Tisztában volt akkor azzal, hogy Hodorkovszkijt be fogják börtönözni?

– Azt nem lehetett előre tudni, de egyértelmű volt, hogy nagyon komolyan veszik a dolgot. Akkor döbbsentem rá, hogy Hodorkovszkijjal csúnya dolgok fognak történni, amikor a londoni *Financial Times* megjelentetett egy terjedelmes cikket Hodorkovszkij, Mihail Fridman* és Roman Abramovics fotóival illusztrálva, irdatlan szalagcímmel, pedig ez nem szokásuk. A sztori lényege az volt, hogy az említett oligarchák átviszik a vagyonukat Nyugatra, és azt tervezik, hogy itt eladnak mindent. Idézték Fridmant, aki azt mondta, hogy Oroszországban képtelenség modern üzleti vállalkozást csinálni, és hogy ők ugyan nagyon jó cégvezetők, de nálunk a korrupció tengerében nem lehet normális cégeket működtetni.

– Ön már megbékélt azzal, hogy Putyin még egy cikluson át elnök lesz?

– Akkor is az lesz, ha én nem békélek meg vele.

– Reálisan nézve hogyan értékeli az esélyeit?

– Honnan tudjam, mi a reális? A saját felmérésünk szerint nyolc-kilenc százalékunk van, de hát olyan választásról beszélünk, ahol az eredményhez hozzácsapnak pár szavazatot itt, párat ott, és ezt „irányított demokráciának” nevezik. Az emberek egyszerűen feladják.

– Az a benyomásunk, hogy ön is feladja. Grúziában* az emberek elutasították az elcsalt választás eredményét, és parlamenten kívüli eszközökkel változtattak a helyzeten. Lehet, hogy önöknek is ezt kellene tenniük? Lehet, hogy mindannyiunknak ezt kellene tennünk? Készen áll arra, hogy parlamenten kívüli módszerekhez folyamodjon?

– Nem. Erre az útra nem lépek rá, mert tudom, hogy Oroszországban ez vérontáshoz vezetne, és még csak nem is az én vérem folyna.

– És a kommunisták? Mit gondol, előfordulhat, hogy ők ki-mennek az utcára?

– Fokozatosan beadják mindenkinek, hogy a kommunisták 12-13 százalékot fognak kapni: ez ma már közkeletű bölcsesség. Én sem zárom ki, hogy így lesz, mert Putyin politikai értelemben nagyon sikeresen sajátította ki a témáikat. Az Egységes Oroszország aligha megy utcára azért, mert 38 helyett csak 35 százalékot kapott, más tömegpárt pedig nincs. Egyszerűen nem létezik. Oroszországban 1996 óta gyakorlatilag lehetetlen politikai ellenzékét létrehozni. Először is nincsenek független bíróságaink. Az ellenzéknek szüksége van független jogrendre, amelyre támaszkodhat. Másodsorban nincs független országos tömegtájékoztatásunk. Itt természetesen a televízióra gondolok, elsősorban az egyes és a kettős csatornára. Harmadszor pedig az olyan független pénzforrások hiányoznak, amelyekből bármiféle komolyabb dolgot finanszírozni lehetne. E három alapvető feltétel hiányában nem lehet életképes ellenzékét létrehozni.

Az országban jelenleg nincs demokrácia, hiszen a demokrácia ellenzék nélkül elképzelhetetlen. A politikai ellenzék kialakulásának előfeltételeit lerombolták, amikor Jelcin 1996-ban legyőzte a kommunistákat, és nem kis részben mi hagytuk, hogy megsemmisítsék őket. Ma még az elméleti esélye sincs meg annak, hogy Oroszország bármely pontján összejöjjen egy százezres tömegtüntetés.

A jelenlegi rezsimnek az a sajátossága, hogy nem csupán brutálisan szétzúzza az ellenzékét, ahogy az a totalitárius korszakban történt, hanem egyszerűen elpusztítja a demokrácia intézményeit. Ma az államhatalom minden civil szervezetet és közintézményt a maga céljaira szab át. Aki megpróbál ellenállni, azt egyszerűen lecserélik, aki pedig nem akarja, hogy lecseréljék, az... hát szóval jobb, ha vigyáz. Az összes probléma

kilencvenöt százalékát ezzel a két módszerrel: az átszabás és a lecserélés módszerével oldják meg. Ha nem tetszik az újságíró-szövetség, létrehozuk a Mediaszojuzt. Ha nem tetszik az NTV ezzel a tulajdonossal, akkor újra feltaláljuk az NTV-t, egy másik tulajdonossal.

Ha az önök lapja iránt is nem kívánt érdeklődést mutatnának, pontosan tudom, mi történne: elkezdenék „fölvásárolni” az embereiket, majd belső lázadást szítanának. Ez nem menne gyorsan, hiszen önöknek jó csapatuk van, de szép fokozatosan, pénzzel és más módszerekkel, az embereket a hatalomhoz közelebb édesgetve, nyomást gyakorolva, húzd meg-ereszd meg taktikával elérnék, hogy lassanként minden elkezdjen darabjaira hullni. Így bántak el az NTV-vel is. Gleb Pavlovskij nyíltan kijelentette, hogy meggyilkolták a nyilvános politizálást. Ez nem más, mint a színtiszta igazság. A hatalom továbbá szándékosan alkotott olyan párokat, hogy mindenkinek legyen a maga árnyéka. A Rogyina fogja a kommunistákat, a Jobboldali Erők Szövetsége fogja a Jablokót, a Néppárt fogja az Egységes Oroszországot.

– De ha ilyen trükköket vetnek be, akkor mégis mitől félnek?

– A változástól. Az állami hatóságok a saját vállalati érdekeik szerint járnak el. Nem akarnak veszíteni a hatalmukból, mert akkor nagyon veszélyes helyzetbe sodródnának, és ezt jól tudják.

Javlinszkij végül nem került be a Dumába.

A kérdésre, hogy vajon az orosz parlamentarizmus válságának voltunk-e szemtanúi a Putyin-érában, az a válasz, hogy nem a válságának, hanem a halálának. Ahogy legjobb politikai elemzőnk, Lilija Sevcova túpontosan megfogalmazta, ennek elsődleges oka az, hogy a törvényhozó hatalom összeolvadt a végrehajtó hatalommal, és ilyenformán újjászületett a szovjet rendszer. A Duma pusztán a díszlet funkcióját tölti be: kell egy fórum, ahol stemplit ütnek Putyin döntéseire.

A másodlagos ok pedig az – és ezért beszélünk a parlamentarizmus végéről, nem pedig csupán a válságáról –, hogy az orosz nép minderre áldását adta. Nem lépett fel ellene senki: nem

voltak tüntetések, tömeges tiltakozó megmozdulások, polgári engedetlenségi akciók. A választóközönség ölebe tett kézzel fogadta a történeteket, és szó nélkül belement, hogy mostantól nem csupán Javlinszkij nélkül, hanem demokrácia nélkül fog élni. Belement, hogy hülyének nézzék, és úgy is bánjanak vele.

Egy hivatalos közvélemény-kutatás szerint az oroszok tizenkét százaléka úgy gondolta, hogy a választást megelőző tévévitákban az Egységes Oroszország képviselői bizonyultak a legjobbnak. Annak dacára gondolták így, hogy az Egységes Oroszország határozottan visszautasította a tévévitákban való részvételt: nem volt mondanivalójuk azon kívül, hogy a tetteik önmagukért beszélnek.

Ahogy azt Akszjonov megjegyezte: „A választók nagy tömegei azt mondták: »Hagyjunk szépen mindent úgy, ahogy van!«”

Más szóval: térjünk vissza a Szovjetunióhoz! Mármost a kissé ártetusált, kiglancolt, modernizált változatához, de mégiscsak a jó öreg Szovjetunióhoz. Amely immár a bürokratikus kapitalizmus útját járja: a legfőbb oligarcha az állami tisztviselő, aki gazdagabb bármelyik ingatlantulajdonosnál vagy kapitalistánál.

A Szovjetunióhoz való visszatérésnek volt egy további folyománya: az, hogy 2004 márciusában Putyin biztosan győzni fog. Ezt borítékolni lehetett, és nyilván így gondolta az elnöki adminisztráció is, amely levetkőzte minden szégyenérzetét. A Putyin újraválasztásáig, 2004. március 14-ig hátralevő hónapok során az államból eltűntek a fékek és ellensúlyok. Az elnök lelkiismerete maradt az egyetlen korlátozó tényező. Márpedig ez az illető személy természetéből, valamint korábbi szakmája természetéből adódóan sajnos nem volt elegendő.

December 9.

Ma délelőtt 10 óra 53 perckor a moszkvai Hotel Nacional előtt, a térnek a Duma épületével szemközti oldalán, a Kremltől 145 méterre felrobbantotta magát egy öngyilkos merénylő. „Hol van ez a Duma?” – kérdezte a nő egy járókelőtől a detonáció előtt. Utána még sokáig ott hevert mellette az aszfalton egy kínai turista feje. Az emberek sikítva, zokogva kiáltottak